

*Beatrice de Graaf, hoogleraar Geschiedenis
Internationale Betrekkingen en Global
Governance:*

‘Technologie is een wild paard dat aan de teugel moet’

Ze is nog maar 42, maar ontving in 2018 de net ingestelde Stevinpremie al voor haar hele oeuvre. Vanwege haar talent om excellent wetenschappelijk historisch onderzoek te doen en dat te vertalen naar lessen voor het heden. Beatrice de Graaf, hoogleraar Geschiedenis Internationale Betrekkingen en Global Governance aan de Universiteit Utrecht, over de link tussen technologie, terrorisme en veiligheid en het belang van waarden.

57

Techniek kan het goede en het kwade dienen

“Techniek kan het goede dienen, maar ook het kwaad, er is altijd een *dual use*-probleem. Terroristen gebruiken technologie om de samenleving schrik aan te jagen. De uitvinding van de drukpers voor kranten en uitvindingen als de radio, televisie en internet hebben het terrorisme in de wereld aangezwengeld. De sociale media hebben bijgedragen aan explosies van haat op internet.

Het komt niet vanzelf goed met technologie. Er zijn wetten en regels nodig om ervoor te zorgen dat de techniek het goede dient en niet bij nader inzien het kwade, ook al is het onbedoeld. Social media zijn vermoedelijk met de beste commerciële intenties gemaakt, maar als ze door platforms uitsluitend worden gebruikt in het kader van winstmaximalisatie, terwijl de gebruiker daar niets meer over te zeggen heeft, dan is er iets flink mis gegaan. Social media creëren een context die de overdrijving en het onderscheid aanwakkert. Het is uiteindelijk ‘moraliserende technologie’, en niet slechts een hulpmiddel, zoals techniekfilosoof Peter Paul Verbeek wel heeft uitgelegd.

Als technologie de verdeeldheid tussen groepen mensen aanwakkert en de kloof tussen *haves* and *have-not's* vergroot, dan kan dit tot onveiligheid en instabiliteit leiden. Dat heeft een negatief effect op het vestigingsklimaat voor bedrijven en is ook niet goed voor een stabiele economische ontwikkeling.

Het probleem van nieuwe technologie is dat je niet direct ziet dat die uitvindingen naast nieuwe applicaties en mogelijkheden, ook een nieuwe sociale context creëren. Er zullen mensen de dupe van zijn. Daarom moet je heel voorzichtig zijn met nieuwe technologieën, zoals artificiële intelligentie. Bij het ontwerpen daarvan moet je al rekening houden met de misstanden die eruit voort zouden kunnen komen.

‘De vraag is: wat zijn wij nu aan het doen, wat over twintig, dertig jaar in ons gezicht kan ontploffen?’

Bij Defensie hebben ze daar *Redteams* voor ingesteld. Slimme mensen die nadenken over wat er allemaal fout kan gaan en wat de consequenties kunnen zijn. De vraag is: wat zijn wij nu aan het doen, wat over twintig, dertig jaar in ons gezicht kan ontploffen? Wat gebeurt er als we bewapende drones inzetten? Of wanneer we een slimme database inrichten waar al onze strafdata worden bewaard, die dan *on demand* automatisch een Verklaring Omtrent Gedrag genereert? Daar moeten we over nadenken, want het aantal aanvragen rijst de pan uit.

Als we die scenario's in beeld hebben, kunnen we eisen stellen aan het ontwerp van nieuwe technologie. Technologie is een wild paard dat je aan de teugel moet houden."

De geschiedenis helpt de actualiteit te begrijpen

"Jongeren zijn somberder over de toekomst dan ouderen. Bijna de helft van de jongeren is bang dat er oorlog komt, gaf het CBS onlangs aan. Ze zijn ook bang voor vluchtelingen, migratie en terrorisme. Dat is typerend voor ons tijdbeeld en best treurig. Waar komen die angst en onveiligheid vandaan? Het heeft natuurlijk te maken met incidenten en ingrijpende gebeurtenissen, zoals aanslagen en de komst van grote groepen vluchtelingen. Maar dat is niet het hele verhaal. De grote, onderliggende vraag is: waar komt het kwaad vandaan en hoe wordt daar in een bepaalde periode tegen aangekeken en op gereageerd?

Die vraag heeft me altijd geïnteresseerd. Ik heb het waarschijnlijk van mijn vader. Die was geschiedenisleraar en voorzitter van de Stichting Oktober '44 in Putten. Die stichting doet onderzoek naar de razzia van 1944, waarbij 600 mannen werden opgepakt en weggevoerd naar Duitse concentratiekampen. Een wraakactie voor een aanslag van het verzet. Slechts 48 mannen kwamen na de oorlog terug. Dat heeft tot op vandaag grote impact op de gemeenschap van Putten. Die geschiedenis speelde ook altijd een rol in onze familie. Niet heel prominent, maar het kwam wel steeds terug.

59

De vraag die de Tweede Wereldoorlog bij mij oproep, was: hoe kan het dat een land dat de mooiste literatuur en muziek ooit heeft voortgebracht, vervalt tot één van de grootste misdaden in de geschiedenis? En hoe kan zo'n land nu toch één van de drijvende krachten achter de Europese waardengemeenschap zijn?

De vraag naar het kwaad heeft filosofische en theologische kanten. Daar heb ik naarmate ik ouder word steeds meer belangstelling voor gekregen. Maar in mijn onderzoek benader ik deze kwestie eerder vanuit een historisch perspectief. Wat is er in een periode van oorlog en conflict precies gebeurd, hoe waren de omstandigheden, wie waren de verantwoordelijken en hoe is de situatie zo uit de hand gelopen?

Vanuit het historische onderzoek ben ik ook actuele kwesties gaan contextualiseren. Vanaf mijn promotieonderzoek ben ik me gaan verdiepen in de dynamiek van terrorisme, contraterrorisme en veiligheidsbeleid. Het gevolg is dat de actualiteit nu soms al mijn tijd en aandacht eist, zeker in een tijd van aanslagen en veiligheidsincidenten. Er is grote behoefte aan een goede duiding.

Toch blijf ik naast het hectische spoor van de actualiteit ook altijd op zoek naar dieper liggende verklaringen voor terrorisme en naar manieren om polarisatie en radicalisering tegen te gaan. Als historicus graaf ik de oude karrensporen op die onder onze moderne asfaltwegen verborgen liggen. Ik ben ervan overtuigd dat we kennis van diepe lagen en lange lijnen nodig hebben om te begrijpen waar terrorisme vandaan komt en wat mensen zo angstig maakt. En ook om te weten of technologie ons dichterbij of juist verder weg brengt van veiligheid.”

‘Als historicus graaf ik de karrensporen op die onder onze asfaltwegen verborgen liggen’

De bronnen van het kwaad

“Waar komt het kwaad vandaan? Aan de ene kant zijn er mensen die zeggen: terroristen zijn het *pure kwaad*. Terrorisme is *waanzin*. In zekere zin is dat makkelijk, want op die manier houd je het kwaad ver buiten jezelf en buiten de samenleving. De president van de VS praat zo over terrorisme en aanslagplegers. Terwijl het kwaad toch vanuit de boezem van de samenleving opkomt. Aan de andere kant zijn er nog steeds onderzoekers die willen aantonen hoe terrorisme voortkomt uit een ellendige jeugd, uit armoede en andere barre omstandigheden. Zij reduceren het kwaad tot een abstracte categorie van de sociale psychologie.

Beide benaderingen schieten in mijn ogen tekort. Ik wil het kwaad niet verabsoluteren, maar ook niet vergoelijken of abstraheren. Ik onderzoek de feiten en analyseer wat er speelt. Ik neem daders en radicalen in eerste instantie heel serieus, dus ook wat ze zelf over hun beweegredenen beweren.

Het komt nogal eens voor dat geloof als de bron van oorlogen en terrorisme wordt gezien. Omdat de stem van God voor aanhangers van een monotheïstisch geloof sterker zou zijn dan de stem van de democratische rechtsstaat.

Wie dat denkt, vergeet dus even dat de grondwet en de rechtsstaat mede vanuit christelijke invloeden zijn ontstaan. En dat in de geschiedenis van Europa christelijke waarden als verzoening altijd een belangrijke rol hebben gespeeld. Het is ook niet van voorbijgaande aard, het grootste deel van de wereldbevolking is religieus, en zal dat voorlopig ook nog blijven.

De relatie tussen geloof en terrorisme is ingewikkeld. Veel terroristen of rechtsextremistische geweldplegers zijn op de een of ander manier gegrepen door een heilig denkbeeld. Zij voeren een heilige strijd uit naam van een externe legitimerende autoriteit. Dat kan de raszuivere volksgemeenschap zijn, zoals bij Anders Breivik, of een technologische dystopie, zoals bij Timothy McVeigh. Jihadistische terroristen zijn lang niet altijd diepgelovige moslims. Sommige aanslagplegers begonnen pas een paar weken voor hun aanslag naar de moskee te gaan, zoals de aanslagpleger van Nice. Wat was precies zijn drijfveer?

‘De relatie tussen geloof en terrorisme is ingewikkeld’

De onderzoeker Juergensmeyer stelt dat het religieuze terroristen vooral gaat om een kosmisch gevecht tussen goed en kwaad, waarbij zij als wraakengel geroepen zijn een daad te stellen. Maar dat geldt lang niet voor alle jihadisten en juist wel voor veel rechtsextremistische daders. Ik vind het heel belangrijk om daar meer over te weten om het beter te kunnen begrijpen. Mijn huidige onderzoek gaat daarover.”

Fake nieuws is niets nieuws

“Mensen verwachten tegenwoordig alles van de overheid: die moet ons beveiligen, verzorgen en de grenzen sluiten om ons te beschermen tegen dreigingen van buiten. Maar tot welke prijs? We kunnen de overheid meer bevoegdheden geven om de gangen van potentiële terroristen na te gaan, maar dat gaat dan wel ten koste van de vrijheden van ons allemaal. En dan nog kan de overheid niet aan alle verwachtingen voldoen.

Mij intrigeerde de vraag hoe het kan dat we zoveel van de overheid verwachten en wanneer dat is begonnen. Om die vraag te kunnen beantwoorden, heb ik de afgelopen jaren samen met een heel onderzoeksteam onderzoek gedaan naar de manier waarop in Europa het nationale en internationale veiligheidsbeleid en de bijbehorende structuren zijn ontstaan. Dat bracht ons verder terug in de geschiedenis dan ik had verwacht. Het staat allemaal in het boek ‘Tegen de terreur. Hoe Europa veilig werd na Napoleon’, dat in oktober 2018 is uitgekomen.

De basis van onze veiligheidsstaat stamt uit het begin van de negentiende eeuw: de chaotische periode na de val van Napoleon. De verslagen troepen van Napoleon raasden nog door Europa.

‘Burgers zijn meer en meer van de overheden gaan verwachten op het gebied van veiligheid’

De Franse Revolutie had allerlei revolutionaire en antirevolutionaire krachten losgemaakt. De chaos werd nog versterkt door *fake* nieuws, ‘fausses nouvelles’ noemde men dat toentertijd. Napoleons politiechef Fouché had die term als uitgangspunt van zijn spionnenpraktijk gemaakt. Ook toen werd *fake* nieuws als wapen ingezet om onzekerheid en angst te zaaien en te monitoren. In die zin is *fake* nieuws dus niets nieuws.

In die situatie namen de nationale staten de regie en zetten een veiligheidssysteem op om angst, chaos en terreur tegen te gaan. Dat was het begin van sterke politiediensten, internationale samenwerking, de invoering van paspoorten, grenscontroles en internationale opsporingsbevelen. Ook werd er een Raad van Geallieerde landen opgericht, als voorloper van de Europese Unie, de Veiligheidsraad en de Verenigde Naties, inclusief bezettingsleger en interventiemacht. Voor het eerst in de geschiedenis werd op grote schaal vorm gegeven aan een Europees veiligheidsproject. Sindsdien zijn burgers dus meer en meer van de overheden gaan verwachten op het gebied van veiligheid. De voortgang van de techniek heeft dat zowel veroorzaakt als mede mogelijk gemaakt.”

62

Maatschappelijke cohesie begint bij kinderen

“Het is iets van alle tijden dat mensen denken dat de problemen van hun tijd het ernstigst en grootst zijn. In het nu manifesteren dreigingen zich altijd onmiddellijk, urgent en noodzakelijk. Als historica probeer ik het perspectief wat te verbreden, door ook naar vroeger tijden te kijken. Daardoor komen er meer mogelijke oplossingen en reacties in beeld. Ik zie dat mensen bang en ongeruster worden, zeker de jongeren. Gevoelens van angst, woede en frustratie vragen om erkenning. Het helpt niet om ze te negeren. Maar wat gaan we ermee doen?

Eén van de dingen die we kunnen doen, is kinderen al vroeg leren om feiten en meningen te scheiden en kennis te bieden die hen houvast biedt om bijvoorbeeld incidenten en aanslagen in een breder kader te plaatsen. Ik merkte zelf hoezeer kinderen dat nodig hebben, toen ik op verzoek van de school van mijn kinderen in groep 5 en 7 een les gaf over terrorisme. De vragen van kinderen, hebben me aan het denken gezet. Ze willen bijvoorbeeld weten waarom aanslagen in Frankrijk drie dagen lang in de media zijn, maar aanslagen in Syrië, Irak of Afghanistan of op een moskee in Enschede niet. Soms vragen kinderen waarom terroristen hen slechte moslims vinden. Of omgekeerd: waarom zij door anderen voor terroristen worden aangezien.

Kinderen willen niet alleen maar gerustgesteld worden, ze willen weten hoe iets zit. Wat betekent het bijvoorbeeld dat iemand radicaliseert? Als niemand het hen vertelt, vinden ze dat soort kennis zelf wel op internet. Ze willen weten wat de politie en de regering eraan doen en wat zij zelf ermee moeten.

Het is ongelooflijk belangrijk om kinderen eerlijk, goed, maar ook gedoseerd antwoord te geven op die vragen. Zo hebben we in Utrecht als netwerk van historici en pedagogen het idee uitgewerkt om docenten te ondersteunen met goede feitelijke informatie en achtergrondinformatie. Dat heeft ertoe geleid dat we in 2017 aan de Universiteit Utrecht het Ter info-project hebben opgezet. Samen met studenten en docenten pedagogiek en informatiekunde ontwikkelen we een app die actuele kennis biedt over conflicten, veiligheid en terrorisme. Bij een incident, komt de app binnen 48 uur met relevante informatie die docenten helpt om het onderwerp in de klas te bespreken.

Het afgelopen jaar hebben we een pilot gedaan, de komende jaren gaan we de app uitbouwen, zodat scholen zich hierop kunnen abonneren. Daar wil ik een deel van het geld van de Stevinpremie aan besteden, maar we zoeken ook sponsors die het project willen ondersteunen.

Ik vind dit project ontzettend belangrijk. Want de mate waarin kinderen feiten van meningen leren scheiden, de mate waarin hun oordeelsvermogen wordt gevormd en ze met elkaar doorpraten over macht en geweld, legt de basis voor maatschappelijke cohesie en burgerschap in de toekomst.”

63

Over Beatrice de Graaf

Beatrice de Graaf (1976) is sinds 2014 hoogleraar geschiedenis Internationale Betrekkingen en Global Governance aan de Universiteit Utrecht. Ze is een veelgevraagde gast in talkshows. In 2007 was zij medeoprichter van het Centrum voor Terrorisme en Contraterrorisme aan de Universiteit Leiden. In 2013 ontving ze een ERC Consolidator Grant (European Research Council) voor het onderzoeksproject Securing Europe, Fighting its Enemies. The Making of a Security Culture in Europe and Beyond, 1815-1914. Daarnaast is ze onder meer lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en de European Council on Foreign Relations. In 2015 was ze samen met Alexander Rinnooy voorzitter van de Nationale Wetenschapsagenda. In 2018 ontving ze de Stevinpremie, de hoogste wetenschappelijke onderscheiding in Nederland en een eredoctoraat van de Protestantse Theologische Universiteit/ Universiteit Groningen.